

JERGILIKLI ILIMPAZLARDIŇ QARAQALPAQ DIALEKTOLOGIYASI TARAWINDAǴI MIYNETLERI

Shinnazarova Saodat Jubatqanovna – filologiya ilimleriniń kandidati, docent

saodatsynnazarova@gmail.com

Kaypnazarova Miyrixan Kalmuratovna – filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktori, docent

kmiyrixan@gmail.com

Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

ТРУДЫ МЕСТНЫХ УЧЁНЫХ В ОБЛАСТИ КАРАКАЛПАКСКОЙ ДИАЛЕКТОЛОГИИ

Шынназарова Саодат Жубатқановна – кандидат филологических наук, доцент

Кайпназарова Мийрихан Калмуратовна – доктор философии по филологическим наукам, доцент

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

THE WORK OF LOCAL SCHOLARS IN THE FIELD OF KARAKALPAK DIALECTOLOGY

Shinnazarova Saodat Jubatqanovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Kaypnazarova Miyrixan Kalmuratovna – Doctor of Philosophy in Philological Sciences, Associate Professor

Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so'zlar: qoraqalpoq dialektologiyasi, mahalliy olimlar, leksikografiya, dialektologik lug'at, areal lingvistika, til variatsiyasi, fonetik va leksik xususiyatlar, N.A.Baskakov, D.S.Nosirov, O.Dospanov.

Rezyume. Maqolada mahalliy olimlarning ilmiy ishlari va ularning qoraqalpoq dialektologiyasi rivojiga qo'shgan o'ziga xos hissasi haqida so'z yuritiladi. Tadqiqot natijalari qoraqalpoq dialektologiyasining ham nazariy, ham amaliy jihatdan to'liq shakllanganligini isbotlaydi.

Ключевые слова: каракалпакская диалектология, отечественные ученые, лексикография, диалектологический словарь, ареал-лингвистика, языковая вариация, фонетические и лексические особенности, Н.А.Баскаков, Д.С.Насыров, О.Доспанов.

Резюме. В статье рассматриваются труды местных ученых и их уникальный вклад в развитие каракалпакской диалектологии. Результаты исследования доказывают, что каракалпакская диалектология полностью сформирована как теоретически, так и практически.

Key words: Karakalpak dialectology, local scholars, lexicography, dialectological dictionary, areal linguistics, language variation, phonetic and lexical features, N.A.Baskakov, D.S.Nasyrov, O.Dospanov.

Summary. This article examines the works of local scholars and their unique contributions to the development of Karakalpak dialectology. The research results prove that Karakalpak dialectology has been fully formed both theoretically and practically.

Kirisiw. Qaraqalpaq tili dialektologiyasınıń izertleniwi máselesi rus ilimpazlarınan N.A.Baskakovtıń miynetleri menen baslanadı [1]. Sonday-aq, 1930-jıllarda qaraqalpaq tili boyınsha jazılǵan S.E.Malov, E.D.Polivanov hám de A.A.Sokolovlardıń miynetlerinde de onıń dialektlerge qatnası boyınsha ayırım pikirlerdiń bar ekenligin esapqa alıw zárúr.

N.A.Baskakov óziniń bul joqarıda atap ótilgen miynetinde qaraqalpaq tilinde eki dialekt bar dep atap kórsetedi: 1. Arqa-Shıǵıs; 2. Qubla-Batis.

Usı eki dialekt arasındaǵı fonetikalıq, morfologiyalıq hám leksikalıq ózgesheliklerdi salıstıradı. Kitaptıń sońında dialektologiyalıq materiallar hám dialektlerdiń sózligin beredi.

Qaraqalpaq tiliniń dialektlerin izertlew hám onıń jergilikli ózgesheliklerine itibar qaratıw máselesi, materiallardı jıynaw jumısları 1920-1930-jıllardan baslanadı. Olardan, ásirese, E.D.Polivanovtı da atap ótiw orınlı [2]. Sonday-aq, A.A.Sokolov [3] ta bul tarawda bir qatar jumıslardı alıp barǵan. Usı sıyaqlı kóplegen ekspediciyalardıń járdeminde bahalı dialektologiyalıq materiallar jıynaldı. Olar qaraqalpaq ádebiiy tilin dúziwge, onıń normaların anıqlawda álbette, járdem berdi. Hátteki, shet el ilimpazı Stefan Burmnıń miynetinde de [4] atap ótiw múmkin. Bul haqqında dialektolog ilimpaz O.Dospanov óziniń ilimiy miynetlerinde toqtap ótken. Stefan Burm qaraqalpaq tili dialektlerin: 1. Qońırat; 2. Shayx-Abbaz; 3. Qarasaqal dialekti dep klassifikaciyalaydı.

Qaraqalpaq tili dialektlerin izertlewde, dialektlik sózlik dúziw principlerin anıqlawda bul ilimpazlardıń miyneti ayırıqsha.

Qaraqalpaq dialektologiyası, dialektlik sózlikleri haqqında bir qatar shet el hám rus ilimpazlarınıń miynetleri bar. Sonday-aq, qaraqalpaq til biliminiń basqa tarawları menen birgelikte dialektologiya tarawında da ádewir jumıslardıń jergilikli ilimpazlar tárepinen orınlanganın atap ótiwge boladı.

Qaraqalpaq tili dialektologiyasını izertlewde hám onı rawajlandırıwda D.S.Nasirovtıń xızmeti ayırıqsha bolıp, qaraqalpaq tili dialektleri boyınsha maqalalar járiyaladı. Xalıqaralıq kólemdegi konferenciyalarda bayanatlar jasadı. Ol haqqında ilimpazlar A.Dáwletov hám M.Qudaybergenovlar «D.S.Nasirov qaraqalpaq tili dialektleriniń sózligin, atlasın dúziwshi hám olardı baslawshı» – degen pikirdi bildiredi [5:17].

Ol 1976-jılı «Qaraqalpaq ulıwma xalıqlıq sóylew tiliniń qalıplesiwi hám onıń dialektlik sisteması» degen temada doktorlıq dissertaciyasın qorǵadı. Usı dissertaciya negizinde monografiya jumısı rus tilinde járiyalandı. Monografiyada qaraqalpaq ulıwma xalıqlıq sóylew tili hám onıń dialektleri qaraqalpaq xalqınıń payda bolıwı hám rawajlanıw tariyxı menen baylanıstırıp úyrenilgen [6:299].

Monografiya menen tanısқанımızda, onda qaraqalpaq awızeki sóylew tili menen ádebiiy tili máseleleri, qaraqalpaq tili dialektleriniń fonetikalıq, morfologiyalıq, leksikalıq ózgeshelikleri, dialekt hám sóylesimlerdiń klassifikaciyası

úyrenilgen. Qaraqalpaq tilinde eki dialekt: arqa hám qubla dialekt bar ekeni dálillengen.

D.S.Nasirovtnıń qaraqalpaq dialektologiyası boyınsha bir qansha maqalaların hám tezisleriniń járiyalanǵanlıǵın atap ótiwge boladı. Mazmunı boyınsha bul maqala hám tezislerde qaraqalpaq dialektologiyasınıń hár túrli máseleleri sóz etilgen [7:64-72].

Sonday-aq, E.Berdimuratovtnıń qaraqalpaq tili leksikologiyasına baylanıslı miynetlerinde dialektlik sózlerge ayrıqsha itibar berip, olardıń fonetikalıq, morfologiyalıq, leksikalıq ózgeshelikleri atap ótiledi. Ásirese, «Ádebiy tildin funkcionallıq stilleriniń rawajlanıwı menen qaraqalpaq leksikasınıń rawajlanıwı» degen miynetinde dialektlik sózlerdiń kórkem ádebiyatta qollanıwı ózgesheliklerin jan-jaqlama kórsetip berilgen [8:81-84].

Ádebiyatlar analizi. Qaraqalpaq tili dialektologiyasını izertlewge belgili úles qosqan ilimpazlardıń biri professor O.Dospanov. Ol kóbirek qaraqalpaq tiliniń qubla dialekti boyınsha ilimiy jumısların júrgizdi. O.Dospanov 1965-jılı Alma-Ata qalasında «Qaraqalpaq tili qubla dialektiniń leksikası» degen temada kandidatlıq dissertaciya, 1980-jılı Tashkentte «Qaraqalpaq tili dialektlik leksikası lingvogeografiyalıq aspektte» degen temada doktorlıq dissertaciyasın qorǵadı. Onıń dialektologiya boyınsha bir qatar miynetleri bar [9:85-93]. Al, 1995-jılı D.S.Nasirov hám O.Dospanovlardıń birgeliktegi «Qaraqalpaq dialektologiyası» sabaqlıǵı járiyalandı [9].

Dialektologlardan T.Begjanov «Qaraqalpaq tiliniń Moynaq sóylesimi» boyınsha izertlew jumısların júrgizip, 1966-jılı Bakude «Qaraqalpaq tili Moynaq govornıń leksikası» degen temada kandidatlıq dissertaciya qorǵadı. Izertlew jumıslarınıń juwmaǵı retinde «Qaraqalpaq tili dialektologiyasınıń máselelerini» degen miynetin járiyaladı [10]. Ilimpaz T.Begjanov Moynaq sóylesimindegi balıqshılıq, tuwısqanlıq bildiretuǵın atamalarǵa sóylesimniń qaraqalpaq ádebiy tiline qatnası máselelerine arnalǵan maqalaları gazeta-jurnal betlerinde járiyalandı.

Qaraqalpaq tiliniń qubla dialektleriniń fonetikalıq ayırmaşılıqları boyınsha O.Bekbawlov izertlew jumısların alıp bardı. 1966-jılı «Qaraqalpaq tiliniń túslık dialektiniń fonetikalıq ózgeshelikleri» temasında kandidatlıq dissertaciyasın jaqladı [11]. Sonday-aq, Buxara qaraqalpaqlarınıń tili boyınsha H.Hamidovtnıń maqalaları bar [12].

Al, ǵárezsizlik jıllarında da qaraqalpaq dialektologiyası, dialektlik sózlikleri máseleleri boyınsha bir qatar ilimiy shara-ilajlar ámelge asırıldı. Atap aytqanda, B.Qurbanbaeva [13], G.Bekmuratova [14], S.Shınnazarova [15], A.Pirekeeva [16], M.Kaypnazarovalardıń [17] miynetlerin atap ótiwge boladı.

Tiykargı bólim. Tilimizde bir qatar sózliklerdiń ishinde dialektologiyalıq sózlikler de qaraqalpaq leksikografiyasın túri hám kólemi jaǵınan bayıtıwda xızmeti úlken.

Hárqanday sózliktiń óz dúziliw principı bar. Misalı, qaraqalpaq dialektologiyalıq sózligin dúziwde de onıń basqa sózliklerden ózgeshelep turatuǵın principleri, belgileri, talapları bar. Dialektlik sózlerdi basqa sózlerden ajratıwǵa kópshilik qıynaladı. Bul dialektlik sózlerdi ádebiy tilden ajrata almaslıqta.

Bul haqqında O.Dospanov óziniń usı dialektlik sózlerdi anıqlawǵa arnalǵan «Qaraqalpaq tiliniń dialektologiyalıq sózligin dúziwdegi tiykargı principler» dep atalǵan arawlı

maqalasında tómendegi pikirlerdi bildiredi: «Ádebiy til menen xalıq awızeki sóylew tiliniń ózgeshelikleri bolıp tabılǵan dialekt hám govorlar (sóylesimler) arasında aralıq qatnasıq bar ekenligi kórinedi. Belgili dialekt hám govordan (sóylesim) ádebiy tilge sóz awısıw processleri de óziniń nızamlılıqlarına iye. Eger de ádebiy tilden jańadan payda bolǵan túsinik yaki belginiń anlanıwǵa tiyisli mánisin tolıq kórsete alıw dárejesine iye sóz tabılmaǵan jaǵdayda ǵana ayırım dialektlik sózlerdi ádebiy tilge retine qaray paydalanıw múmkinshiligi tuwadı» [18].

Demek, bul tárepinen qaraǵanıwızda, dialektler hám sóylesimler ádebiy tilge qaraǵanda ózleriniń leksikalıq, fonetika-morfologiyalıq ózgesheliklerine iye degen menen, onıń leksikalıq mánileri ádebiy tilge salıstırǵanda joqarıdaǵı eki belgiden de (yaǵnıy, fonetika hám morfologiyalıq) kóbirek kózge taslanadı. Al, bul jaǵday qaraqalpaq tiliniń dialektologiyalıq sózligin dúziw isinde, bul sózlikti dúziwde belgili principlerdi bassılıqqa alıw kerekliginen derek beredi.

D.S.Nasirov hám O.Dospanovlar qaraqalpaq tiliniń dialektologiyalıq sózligin dúziwde ózinen aldınǵı leksikograf-dialektologlardıń dástúrlerin bassılıqqa alǵan. Avtor kóbirek dıqqattı arqa-shıǵıs (arqa) dialektine bólgengligi álbette, sózlikte kórinip turadı. Qubla-batis (qubla) dialekti boyınsha dialektologiyalıq materiallar sózlikte usınılǵan. N.A.Baskakov tárepinen dúzilgen sózlikte onıń dúziliw principleri, qurılısı tómendegishe: - eń dáslep, jergilikli ózgeshelikke iye sóz beriledi de, sońnan onıń russha túsinigi usınıladı. Demek, bul atalǵan sózlikte usı sıyaqlı múmkinshilikler bar, biraq bul N.A.Baskakov tárepinen dúzilgen sózlik 1983-jılı járiyalanıw dialektologiyalıq sózlik [19] ushın onı dúziwde, principlerin bassılıqqa alıwda belgili orınǵa iye.

O.Dospanov qaraqalpaq tiliniń dialektologiyalıq sózliginde alǵı sóz sıpatında jazǵan maqalasında mınaday pikirlerdi bildirgen edi: «Sońǵı waqıtlarda respublika territoriyasında hám Ózbekstan, Túrkmensstan respublikalarınıń ayırım rayonlarında jasaytuǵın qaraqalpaqlardıń awızeki sóylew tilinin ózgesheliklerin úyreniw boyınsha bir neshe márte shólkemlestirilgen dialektologiyalıq ekspediciyalar nátiyjesinde kóplegen bay materiallar jıynaldı. Onı anıqlastırıp, qaraqalpaq tiliniń tariyxı, dialektologiyası, tariyxıy morfologiya, leksika, fonetika hám sintaksis tarawlarına qatnası bar faktler bar ekenligi anıqlandı. Biraq dialektologiya boyınsha jazılǵan jumıslarda qosımsha retinde dúzilgen sózlikler joqtıń qasında. Bunıń hámmesi qaraqalpaq tili dialektologiyalıq sózliginiń dúziliwine óziniń belgili dárejedege tásirin tiygizip, onıń keshiktiriliwine alıp keldi. Instituttnıń Til tariyxı hám dialektologiyası bóliminiń ilimiy xızmetkerleri sózlik dúziw máselesine 1961-jıldan baslap kiristi».

Dialektlik sózliklerdi dúziw, onıń principleri haqqında belgili dialektolog ustaz A.Niyazov ta arawlı ilimiy maqalasında sóz etken edi [20:140-142].

Qaraqalpaq tili dialektologiyalıq sózliginiń tiykargı deregi retinde dialektologiyalıq enciklopediyalar dáwirinde jıynalǵan materiallar qaraqalpaq tiliniń jergilikli ózgesheliklerine arnalǵan bólimleri, respublikalıq hám jergilikli baspasóz benen ádebiy shıǵarmalarda, xalıq awızeki ádebiyatında ushırasatuǵın jergilikli til ózgeshelikleri esapqa alındı.

Birinshiden, sózlikte usı tarawǵa baylanıslı dialektlik leksikaǵa belgili orın berildi. Paxta shirkát – paxta

skladshısı; Pelesh – ğawashanıń paqalı; Súzewik – buldozer; Tamar – paxta hám basqa ósimliklerdiń tamırı. Tiy – jerdiń túbi, ultanı. Mısalı: azgın – biyshek qawınıń túri; ala qamba // ala qamma – qawın túri; arnapı yıydá – jiydeniń túri; ash kádi – asqabaq, gúsini júzim –júzimniń túri; jáwzáki erik- eriktiń túri; yurt shabdalı – shabdál; nashwatı – jemis túri.

Ekinshiden: – tildiń arqa hám qubla dialektleri wákılleriniń sóylew tili ózgesheliklerinde mal sharwashılıǵı, mallardıń hár qıylı awırıwları, túrleri, ósiw dáwirleri, iri qaramal hám janlıqlardan jas ózgesheliklerine qaray atalıw belgilerin ańlatıwshı dialektlik atamalar ushırasadı. Mısalı: Ayrı túye – eki órkeshti túye, eki órkeshi de bir tárepke qaraǵan túye; beki – mal awırıwı; jamallatıw – jılqıda bolatuǵın ishek awırıwı; jılaxana – malxana; kórpesh – qozılarga arnap islengen qora; qarasan – sıyr awırıwı, maldıń eti qap-qara bolıp awıradı; ójek – erte tuwılǵan buzaw; pishshe mal – pishtirilgen mal.

Bunday atamalar da dialektologiyalıq sózlik principini boyınsha sózlikten orın alıwı abzal dep kórsetedi.

Úshinshiden, dialektologiyalıq sózlikte xalıqtıń kúndelikli turmısı, úy ruwızǵershılıǵına tiyisli zatlar, azıq-awqatqa úskenerlerdiń atlarına, salt-sanaǵa, ótkendege turmısqa baylanıslı qollanılǵan ayırım sózlerdiń dialektlik mánileri hám formalarına qatnası bar mısallar da usınıldı. Mısalı: Atashgir (átóshkir); baqan (otın ayırıw ushın ásbap); baspa (chaynik); belshe (pisirilgen palawdı awdarıstırıp kóriwge arnalǵan kepkir); gezlik (etiktiń qonışına salıp júretuǵın kishkene pıshaq); ǵanjar (úlken pıshaq); yaǵ (may); qawǵa (shelek, sheker); qırmush (ishine et salıp pisiriletuǵın awqat); jataq malaqay (tünde jatarda kiyip jatatuǵın malaqay); paytaba (shulǵaw); sur (qamarı); toppı (malaqay); tákáná (siyle).

Tórtinshiden: O.Dospanovtıń kórsetiwinshe, dialektologiyalıq sózlikke, onıń principlerine tiykarlanıp sóz kiritilgende diyqansılıq, úy-jay turmısı, ustashılıq, temirshilik, jol qatnas quralları, awıl xojalıǵı ásbapları hám basqa da jergilikli til ózgeshelikleri de sózlikte esapqa alınadı.

Besinshiden, tildegi dialektlerdiń bergen maǵlıwmatlarına qaraǵanda, olarda dialektlerde ádebiy tilge salıstırǵanda forma jaǵınan bir omonimles, biraq mazmunı boyınsha ózgeshe, yamasa forması hár qıylı mánisi jaǵınan ayırım ózgeshelikke iye, ádebiy til hám awızeki sóylew tilindegi formaları boyınsha belgili izoglossalıq shegaraları bar dialektlik sózler de ushırasadı.

Altınshidan, geypara jaǵdaylarda dialektlik sózdiń házirgi qaraqalpaq tilinde beriliwi, tiyisli forması tabılmaıwı múmkin. Bunday jaǵdayda múmkinshiligine qaray onıń jergilikli sóylew tilindegi mánisi barlıq belgilerin esapqa ala otırıp bayanlanadı. Mısalı: Dawabıylasıw – aytısıw,

sorasıw; kúyikli – jamıqlı – jas kúydirip, kúyiniw; apalaq – japalaq – tez, shaqqan; áydik – úlken, keń.

Jetinshiden, dialektologiyalıq sózlik dúziw principleri boyınsha dialektlik omonimler de sózlikke kiritiliwi kerek. Mısalı, ádebiy tilde káramat sózi, dialektlerde ótirik, jala, dóhmet, al, mat sózi ádebiy tilde shaxmat oyunında jeńiliwdi ańlatsa, al dialektte gúres maydanında ayaq astına basılıw degendi de ańlatadı.

Segizinshiden, dialektologiyalıq sózlikte ayırım dialektlik sozlerdiń fonetikalıq formaları da usınılıwı kerek. Mısalı, gúnakkár - gúnákar, qazır -házir, bálánt-bálent, káyis –(ádebiy tilde, keyis).

Togızınshidan, tildegi dialektlik arxaizmler de sózlikten orın alıwı kerek. Olardıń dialekt yaki sóylesimde ańlatatuǵın mazmunın keltiriw menen qatar, házirgi qaraqalpaq tilindegi forması, basqa túrkiy tillerge salıstırǵanda ózgeshelikleri de ańqlanadı. Mısalı: Salǵırt – (ádebiy tilde, salıq); Muxarrap – (ádebiy tilde, muharram) ay atı.

Onınshidan: Dialektologiyalıq sózliktiń principini boyınsha, sóylew tiliniń ózgesheliklerine baylanıslı frazeologizmler, ideomalıq sóz dizbeklerin ornalastırıw tártibi de qaraladı. Mısalı: Ayaǵına sheńgel urıw – jolına bóget bolıw; gúnayı bar – jazıǵı bar; jik ashıw – bir nárseniń tórkiniń biliw.

Dialektologiyalıq sózlikte dúziw principlerinen joqarıda atap ótilgen 10 jaǵdayda sózler kiritiledi, al sózlikke kiritilmeytuǵın sózler toparına tómendegiler usınılǵan:

1. Ádebiy orfografiyalıq imla principlerinen tariyxıy dástúriy principke kiretuǵın sózler toparı: samal –shamal, sorpa –shorpa, salı –shalı t.b. 2. Quramında ózine tán grammatikalıq ózgeshelikleri bar sózler (kelin, kelesiz, barasız, júrsizler t.b.). 3. Kásibiý sózler, ulıwma xalıqqa tanımalı sózler (súwen, paxta, ğarbız, salı t.b.). 4. Kóp jasaǵan, eskiden sawatı bar kekse adamlardıń tilinde saqlanıw kiyatırǵan kitabıy til elementleri (ǵoshlasalı, yıǵlay-yıǵlay, qashları káman t.b.). 5. Tilimizde bar ádebiy dubletlik variantlar (iret-ret, reyim-rehim, kewil-kónil). 6. Toponimikalıq atamalar, onomastika hám antroponimikaǵa baylanıslı sózler de dialektologiyalıq sózliklerge kirmeydi. Al, qaraqalpaq tiliniń dialektologiyalıq sózligi usı principler tiykarında dúzilgenligin kóriwge boladı.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, jergilikli ilimpazları qaraqalpaq dialektologiyasınıń rawajlanıwına úlken úles qosqan. D.S.Nasırov, O.Dospanov, T.Begjanov, O.Bekbawlov, E.Berdimuratov hám basqa da izertlewshilerdiń ilimiy miynetleri arqalı dialektologiya teoriyalıq hám ámeliy jaqtan qalıplesken. Bul miynetlerdiń nátiyjesinde qaraqalpaq tili areal-lingvistikalıq izertlewlerge, leksikografiyaǵa hám ádebiy tildiń normalanıwına berilgen tásiiri úlken.

Ádebiyatlar

1. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык (матералы по диалектологии). Т. I. – Москва: АН СССР, 1951.
2. Поливанов Е.Д. Некоторые фонетические особенности каракалпакского языка. // Сб. Хорезмской экспедиции, – Ташкент: 1933.
3. Соколов А.А. Материалы по каракалпакскому языку, литературе и истории. – Туркстан: 1934.
4. Насыров Д.С., Доспанов О. Каракалпак диалектологиясы. – Нөкис: «Билим», 1995.
5. Dáwletov A., Qudaybergenov A. Qaraqalpaq tili boyınsha izertlewler. –Nókis: 2001.
6. Насыров Д.С. Становление каракалпакского общенородного разговорного языка и его диалектная система. – Нукус: 1976.
7. Насыров Д.С. Диалекты каракалпакского языка и их особенности. // О‘zRİAQQB., №1, 1976. – С.64-72.
8. Berdimuratov E. Házirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. – Nókis: «Bilim», 1994.
9. Насыров Д.С., Доспанов О. Каракалпак диалектологиясы. – Нөкис: 1983.

10. Бегжанов Т. Қарақалпақ тили диалектологиясының мәселелеринен. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1971.
11. Бекбаулов О. Қарақалпақ тилинің түслик диалектинің фонетикалық өзгешеликleri. – Ташкент: 1966.
12. Ҳамидов Ҳ. Бухара қарақалпақларының тили бойынша байқаўлар. // ӨзРИАҚҚБ Хабаршысы журналы. – Нөкис: №3, 1964, 141-147-б.
13. Курбанбаева Б. Қарақалпақ тили жанубий диалектининг сўз ясаиш ва морфологик хусусиятлари. филол. фан. номз. дис. автореф. – Нукус, 2008.
14. Бекмуратова Г. Қарақалпақ тилинің Шоманай сөйлесими. – Нөкис: «Билим», 2004, 32-б.
15. Шынназарова С. Қарақалпоғистоннинг Қонлиқўл ҳудудидаги қарақалпоқларнинг нутқидаги хусусиятлари. филол. фан. номз. дис. автореф. – Нукус, 2009.
16. Пирекеева А. Кенимех қарақалпоқлари шеvasи. филол. фан. номз. дис. автореф. – Нукус: 2012.
17. Kaypnazarova M. Qaraqalpaq til arqa dialekti kásiplik leksikasın lingvogeografiyalıq izertlew. f.i.f.d. PhD) avtoref. – Nókis, 2019.
18. Доспанов О. Қарақалпақ тилинің диалектологиялық сөзлигин дүзиўдеги тийкарғы принциплер. // Қарақалпақ тилинің диалектологиялық сөзлиги. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1983.
19. Насыров Д.С., Доспанов О.Д. Қарақалпақ тилинің диалектологиялық сөзлиги. – Нөкис: «Қарақалпақстан» 1983.
20. Ниязов А. Составления диалектологического словаря и атласа каракалпакского языка. // Сб. Вопросы диалектологии тюркских языков. – Фрунзе ОПМ, 1968. – С. 140-142.